

კრიპტოქრისტიანობის ზეპირი ისტორიები
ჭოროხის აუზში

ORAL STORIES OF CRYPTO-CHRISTIANITY
IN THE CHOROKHI BASIN

მალხაზ ჩოხარაძე

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ბათუმი

Malkhaz Chokharadze
Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi

ABSTRACT

In historical South Georgia, in particular, in the Chorokhi basin, a unique picture of the local population is created by the historical reality of recent centuries: the region came under the Ottoman rule in the XV-XVI centuries, followed by a process of segregation of the local ethnocultural world.

Over time, the beliefs, language, lifestyle, and order of the local population have changed, self-knowledge ... Part of the history of the Chorokhi Basin has hidden Christianity:

The natural aspiration of generations to adhere to the faith and traditions associated with faith and, on the other hand, the desire to avoid discrimination, for some time, led to the formal recognition of Islam and the secret devotion to Christianity, the secret worship ...

And the memory of the local population about the religious layer of the intense dialogue of cultural cultures is still preserved.

Consequently, the thematic arcs of the Christian era, the process of Islamization and the hidden Christianity, as well as the firm establishment of Islam are visible in the oral histories as well.

It is noteworthy that in the historical Klarjeti, Shavsheti, Tao, Sper ... a significant part of the above-mentioned traces have been deleted, also, the assimilation process has been completed in many places, which makes the studies conducted in the region especially relevant.

The paper analyzes some issues of the collective memory of the people of Chorokhi basin, in particular, related to hidden Christianity, based on oral material

collected by the author in the field expeditions of 2005-2019, based on sources and scientific literature of the late 19th and early 20th centuries.

Field records are folk tales, painted on the basis of people's memory. Every narrative has a specific narrator. Every speaker is the owner of information spread among the people living in a particular geographical area. This information reflects the existence of contemporary and previous generations - both real facts and episodes of transformation of the consciousness of the local population.

Collective memory materials, oral histories gathered in separate valleys and villages, show that the connection with the past has not yet been completely severed, however, these stories are no longer accompanied by emotional charge.

In addition, the tragic consequences of intercultural dialogue are often presented differently, and the difference is due to the worldview of generations' adventures, the ideological, cultural and material context of the existing reality, attitudes towards important facts and events of epochs, attitudes towards one's own identity, etc.

საკვანძო სიტყვები: კულტურათა დიალოგი; ჭოროხის აუზი; კოლექტიური მეხსიერება; ზეპირი ისტორიები; კრიპტოქრისტიანობა.

Keywords: Dialogue of cultures, Chorokhi basin, collective memory, Oral histories, chryptocristianity.

შესავალი

ოსმალეთის იმპერიაში კრიპტოქრისტიანობა დიდი ხნის განმავლობაში იყო მკვიდრი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის ცხოვრების წესი. ასეთი რეალობა კონკრეტულმა ისტორიულმა ვითარებამ შექმნა: ოსმალეთი სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა, ძირითადად, უზარმაზარი მართმადიდებლური იმპერიის, ბიზანტიის ტერიტორიაზე მრავალრიცხოვანი და ხანგრძლივი დამპყრობლური ომების და მისი თანამდევი დიდი სისხლისღვრის შემდეგ. მართლმადიდებელი მოსახლეობის მიმართ დამოკიდებულება ეპოქათა შესაბამისად იცვლებოდა, მაგრამ ფაქტია, რომ ყველა ეპოქაში იდევნებოდნენ ღვთისმსახურები, უქმდებოდა ეპარქიები, იხურებოდა ეკლესიები; ქრისტიანებს დამატებითი და საკმაოდ მაღალი გადასახადები ახრჩობდა; ისინი მოკლებული იყვნენ სახელმწიფოს მართვაში მონაწილეობის უფლებას და ზოგჯერ სრულიად ჩვეულებრივ ადამიანურ უფლებებსაც კი (იხ. შაშიკაძე... 2017: 34).

დისკრიმინაციის წნეხი ხან ძლიერდებოდა, ხანაც სუსტდებოდა. რწმენის და მასთან დაკავშირებული ტრადიციების ერთგულებისკენ ბუნებრივი მისწრაფება, ერთი მხრივ და, მეორე მხრივ, დისკრიმინაციის თავიდან აცილების სურვილი, არცთუ იშვიათად, განაპირობებდა ისლამის ფორმალურ აღიარებას და ქრისტიანობის ფარულად ერთგულებას, საიდუმლო ღვთისმსახურებას. ცხადია, ამგვარი გაორება, შინაგანი გახლეჩა

შვების მომტანი ბედნიერი ცხოვრების საფუძველი ვერ იქნებოდა.

კრიპტოქრისტიანობა ფართოდ იყო გავრცელებული. ზოგი ქრისტიანი პირდაპირ გადადიოდა ისლამზე, ბევრისთვის კი კრიპტოქრისტიანობა ისლამზე გადასვლის პროცესის ერთგვარი რგოლი აღმოჩნდებოდა ხოლმე სამსაფეხურიანი ანუ სამთაობიანი (ქრისტიანი – კრიპტოქრისტიანი – მუსლიმი) ან ორსაფეხურიანი (ქრისტიანი/კრიპტოქრისტიანი – მუსლიმი) თანმიმდევრობით. ამავე დროს, არცთუ იშვიათი იყო შემთხვევები, როცა კრიპტოქრისტიანობა, როგორც ცხოვრების წესი და რელიგიასთან დამოკიდებულების ფორმა, თაობიდან თაობაზე გადადიოდა.

ბუნებრივია, რომ ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში მოქცეული სამხრეთ საქართველოსთვისაც ახალი რეალობა გულისხმობდა ცხოვრების ჩვეული რიტმის, წესისა და რიგის, ტრადიციისა და რწმენის „გადაწყობას“ ახალ ყაიდაზე. ისლამიზაცია აქაც მრავალსაუკუნოვანი და არაერთგვაროვანი პროცესი იყო. მაგალითად, უკვე XVI საუკუნის II ნახევრიდან იწყება სამცხე-საათაბაგოს სამხრეთი საეპისკოპოსოების – ბანელის, იშხნელის, ანჩელის და სხვათა ჯერ შევიწროება, მერე რბევაც. მომდევარნი ჯერ სამცხე-ჯავახეთსა და აჭარას შეეხიზნენ, შემდეგ ქართლ-იმერეთში გადაიხვეწნენ. XVIII საუკუნის II ნახევრისთვის კი ოსმალეთის საქართველოში დარჩენილი უკანასკნელი საეპისკოპოსოებიც უქმდება (ლომსაძე 1975: 303)...

საეპისკოპოსოთა გაუქმება როდი ნიშნავდა ქრისტიანობის გაქრობას?! XVIII საუკუნის ბოლოს და უფრო გვიანაც მართლმადიდებელი მღვდლები ჯერ კიდევ ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. ფარული ქრისტიანობის ფაქტი კი მე-20 საუკუნის დასაწყისშიც დასტურდება ტაოში, ხოლო ზეპირი ისტორიები ქრისტიანობის საზოგადოდ და კერძოდ, ფარული ქრისტიანობის შესახებ ჭოროხის აუზში დღემდე შემოუნახავს ადგილობრივი მოსახლეობის მეხსიერებას.

1. XIX საუკუნე

XIX საუკუნის დასაწყისში სამცხე-ჯავახეთის დაბა-სოფლებში ჯერ კიდევ მრავალი ფარული ქრისტიანი ცხოვრობდა. 30-იან წლებში, რეგიონის რუსეთთან მიერთების შემდეგ, მათმა უმრავლესობამ აშკარად აღიარა წინაპართა რწმენა (ფრონელი 1991: 45, 62). უფრო გვიან, 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, აჭარაში, შავშეთსა და კლარჯეთში ფარული ქრისტიანობის ისტორია უკვე დასრულებული იყო და აქაურები მტკიცედ ერთგულებდნენ ისლამს, თუმცა ქრისტიანული წარსული კარგად ახსოვდათ. აღნიშნული პერიოდის მოგზაურთა ჩანაწერებმა თუ პრესამ ფარული ქრისტიანობის მრავალი ისტორია შემოინახა. განსაკუთრებით გამოირჩევა ზაქარია ჭიჭინაძის ჩანაწერები. მის მიერ აჭარა-ქობულეთის, შავშეთის, კლარჯეთის... მოსახლეობაში შეკრებილ მრავალრიცხოვან ზეპირ ისტორიებში ფარული ქრისტიანობის მოტივს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს.

ეს ჩანაწერები ხალხური ისტორიებია, ხალხის მეხსიერების

საფუძველზე დახატული წარსული ჭოროხის ქვეყნებისა. ყველა ნარატივს კონკრეტული მთქმელი ჰყავს. ყველა მთქმელი კონკრეტულ გეოგრაფიულ არეალში მცხოვრებ ხალხში გავრცელებული ინფორმაციის მფლობელია. ამ ინფორმაციებში კი ასახულია თანადროული და წინარე თაობების ყოფა – რეალური ფაქტებიც და ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობიერების ტრანსფორმაციის ეპიზოდებიც. მიუხედავად იმისა, რომ თაობიდან თაობაში გადასვლისას მოთხრობები გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიდა, ისინი აუცილებლად რეალურ ფაქტებზეა დაყრდნობილი. ამდენად, ზეპირი ისტორიები ბევრისმომცველია და ბევრისმთქმელი. ეს არის დაპყრობათა ისტორია, თაობათა თვალთ დანახული და გასაკვირი არაა, რომ არაერთი ზეპირი ისტორია სწორედ ფარული ქრისტიანობის ეპოქას ეხება.

ტაოს ქრისტიანების შესახებ საყოველთაოდ ცნობილია გიორგი ყაზბეგისა და ექვთიმე თაყაიშვილის ჩანაწერები: 1874 წელს გიორგი ყაზბეგმა პარხლისწყლის ზემოწელში ნახა არა მხოლოდ ფარული ქრისტიანები (მიუთითებს 80-მდე ფარული ქრისტიანის შესახებ), არამედ ქართველი მღვდელი და ხუთი მართლმადიდებელი ოჯახი (ყაზბეგი 1995:146). გიორგი ყაზბეგის ისტორიის საინტერესო გაგრძელებაა მე-19 საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების“ გურია-აჭარის ფილიალის წევრების – ე. თალაკვაძისა (მღვდლის) და დ. მგალობლიშვილის შეხვედრა პარხლისწყლის ხეობის ფარულ ქრისტიანებთან. კერძოდ, სოფელ „კობაკში“ ისინი შეხვედრიან ადგილობრივ ფარულ ქრისტიანებს და მათთან ერთად ყველა რელიგიური წესის დაცვით აღუვლენიათ ლოცვა სოფლის ეკლესიის ნანგრევებში (სცსსა, 440).

ტაოს ფარულ ქრისტიანთა შემდეგი ფრაგმენტი 1917 წლის ამბავია. ამ დროისათვის პარხლისწყლის ხეობაში ქრისტიანობას აშკარად აღარავინ აღიარებდა, თუმცა ფარულ ქრისტიანთა თემი სოფელ ხევეკში ჯერ კიდევ არსებობდა და, როგორც კი შესაძლებლობა მიეცათ, მათ განაცხადეს წინაპართა რჯულის ერთგულების შესახებ. ე. თაყაიშვილის 1917 წლის ექსპედიციის წევრებმა გ. ზედანვიჩმა და დ. შევარდნაძემ გადაიღეს ფოტო, რომელზედაც ხევეკის ქრისტიანული მრევლია აღბეჭდილი.

აქვე შევნიშნავთ, რომ ხსენებული ფოტოს კვალდაკვალ პარხლისწყლის ხეობაში მიზანმიმართულად ვიარეთ 2009 და 2010 წელს. ძიებისას ვცადეთ ყველა შესაძლებლობის განხილვა ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად. ვნახეთ ძალიან ბევრი ადამიანი, განვიხილეთ მრავალი ვარიანტი, დაგროვდა უამრავი ფოტო- და ვიდეოკადრი. ვერ ვიტყვით, რომ ფოტოს გადაღების ადგილს ზუსტად და უეჭვოდ მივაგენით, თუმცა ყველაზე მეტი ალბათობით გამოიკვეთა ოთხი შესაძლებლობა: 1. მერეთეთი; 2. ჭედლიანკარი; 3. დიდი ბალხი; 4. ბალხიბარი.

მართალია, ამათგან ბალხიბარის ვარიანტი უფრო მისაღებად მეჩვენება, მაგრამ ვერ ვიტყვი, რომ 1917 წელს გადაღებული ფოტოს

კვალდაკვალ სიარულმა, კონკრეტული შედეგი მოიტანა, თუმცა გამოიკვეთა ადგილმდებარეობის იდენტიფიკაციის რამდენიმე ვერსია და, ამასთან, ძიებისას მოპოვებულმა მრავალფეროვანმა ზეპირსიტყვიერმა მასალამ კოლექტიურ მეხსიერებაში შენახული ისტორიის (შესაბამისად, რელიგიის ისტორიის) მრავალ დეტალზე დაკვირვების შესაძლებლობა მოგვცა.

მივუბრუნდეთ მე-19 საუკუნის მიწურულის ზეპირ ისტორიებს. მათში მრავალი თემატური რკალის გამოყოფა შეიძლება, მაგრამ განსაკუთრებით თვალსაჩინოა რამდენიმე მოტივი:

ნიშანდობლივია, რომ იმჟამინდელ ზეპირსიტყვიერ მასალაში, არცთუ იშვიათად, ხაზგასმულია დამპყრობლის სისასტიკე. კლარჯული ნარატივია, მაგალითად, ჭოროხთან დადებული თავსაკვეთების ისტორია, რომელიც ცხოვლად ყოფილა შემონახული მე-19 საუკუნის კლარჯთა მეხსიერებაში: „აქეთ ბევრ მოხუცებულთ ახსოვთ გაგონილი ამბავი, რომ ქრისტიანობის გულისთვის ერთს დროს ქართველთ, 1400 კაცს, მოსჭრეს თავი“, – აღნიშნავს ზ. ჭიჭინაძე (ჭიჭინაძე 2015: 11).

ფარული ქრისტიანობის ნარატივებში ხშირად მეორდება ღორის ხორცის ჭამისა და ღვინის სმის მოტივი (ისლამი კრძალავს ერთსაც და მეორესაც). მე-19 საუკუნის ჭოროხის აუზში ამგვარი ისტორიებიც პოპულარული ყოფილა. „ძალით გამაჰმადიანებული ქრისტიანობდნენ და ესენი საიდუმლოდ ღორის ხორცსაც სჭამდნენ. იგინი გარეულ ღორებს ხოცავდნენ თურმე ტყეში და ატყავებდნენ. იქ სჭრიდნენ ხორცს და მერე შინ მიჰქონდათ. ქვედა მარადიდში ერთხელ ასეთი შემთხვევა მოხდა: ხოჯას დაუჭერია ხალხი ღორის ხორცის ჭამაზედ. ამაზედ დიდი დავიდარაბა ამტყდარა. ხალხი სამართალში მიუციათ და ბოლოს აღმოჩენილა, რომ ესენი ჩუმად ქრისტიანები ყოფილან. მათ თავიანთი მღვდელიც ჰყოლიათ. მღვდელი ერის კაცის ტანთსაცმლით ყოფილა. ამათ ღორის ხორციც უჭამიათ, ღვინოც უწურავთ ხოლმე და მით ზიარებულან კიდევაც“ – ეს ისტორიაც ზ. ჭიჭინაძის ჩანაწერთა ფრაგმენტია (ჭიჭინაძე 2015: 90). იგი თავსაკვეთების სასტიკ ისტორიასაც ეხმიანება: ფარული ქრისტიანები „მიურეკიათ ჭოროხის ნაპირზედ. ამათში ქალებიც ყოფილან ბევრნი. უკან ხმალამოდებული ოსმალები დასდგომიან და მოლებს დაუყვირნიათ: – სთქვით, რომ დღეიდან თათრები ხართ, ქრისტიანობაზე ხელს იღებთ და ღორის ხორცს აღარა სჭამოთ“.

ნარატივის თანახმად, ვინც უარი თქვა ქრისტიანობის უარყოფაზე, ყველა ჭოროხში დაუხრჩვიათ... ჩანაწერის ფინალი კი გვიანდელი თაობის ცნობიერების ტრანსფორმაციაზე მიუთითებს: „შემდეგ თურმე დასცინოდნენ მათი შთამომავალნი, რომ ჩვენმა ძველებმა ღორის ხორცის ჭამის გულისათვის თავები ჭოროხში დაიხრჩვესო“ (ჭიჭინაძე 2015: 90).

აქვე შევნიშნავთ, რომ კლარჯ ქრისტიანთა წამებისა და დასჯის ამბავი მე-19 საუკუნის ზეპირ ისტორიებში დაჟინებით მეორდება. მეორდება იგი სხვადასხვა ადგილას, სხვადასხვა მთქმელის მიერ, სხვადასხვა ინტერპრეტაციით... იმდენად დაჟინებით, რომ უეჭვოდ სარწმუნო

ჩანს – ოდესღაც ქართველი ქრისტიანები მართლაც უწამებიათ რწმენის სიმტკიცისთვის და ეს ამბავი თაობათა მეხსიერებას შემოუნახავს. როგორც აღვნიშნეთ, ძნელი სათქმელია, ზეპირი ისტორიები ერთი კონკრეტული ამბის მთქმელიდან მთქმელამდე, თაობიდან თაობამდე შეცვლილ-გადასხვაფერებული ვარიანტებია (რაც საზოგადოდ არის დამახასიათებელი ზეპირი ისტორიებისთვის) თუ რამდენიმე რეალურად მომხდარი ფაქტისა.

ზეპირი ისტორიების კიდევ ერთი მოტივი ფარული ღვთისმსახურებაა. მაგალითად, სოფელ კაპნისთავში (აჭარისწყლის თემი) ზაქარია ჭიჭინაძისთვის ერთ ადგილობრივ მოხუცს უთქვამს: „მე მოვესწარიო, როცა ჩვენი სოფლის დედაბრები ამ დაქცეულს ეკლესიაში დადიოდნენ და ლოცულობდნენ ხოლმე“ (ჭიჭინაძე 1913: 37); აქ შეიძლება გავხსენოთ ისიც, რომ სოფელ შუშანეთში (კირნათის თემი) ნაპოვნია მიწისქვეშა ნაგებობა – საიდუმლო სამლოცველო (ახვლედიანი 1956: 43);

2. XXI საუკუნე

ზეპირ გადმოცემებზე დამყარებული ხსოვნა ფარული ქრისტიანობისა ჭოროხის აუზის მოსახლეობამ აჭარაშიც, კლარჯეთშიც, შავშეთშიც და ტაოშიც დღემდე შემოინახა. ეს ისტორიები, მე-19 საუკუნის ნარატივებისგან განსხვავებით, აღარც მრავალფეროვანია და აღარც მრავალრიცხოვანი, თუმცა ზემოხსენებული მოტივები დღემდე შემორჩენილია და სწორედ მათზე გავამახვილებთ ყურადღებას. კერძოდ, მოვიყვანთ რამდენიმე ფრაგმენტს 21-ე საუკუნის ჩანაწერებიდან (ჩვენი 2005-2019 წლების საველე მასალებიდან) და აქვე შევნიშნავთ, რომ საქართველოში ამ ისტორიებს ტკივილი ახლავს, თურქეთში – აღარ...

პირველი მაგალითი, რომელსაც ამ ნაწილში მოვიყვანთ, ჭოროხის ქვედა წელიდანაა: სოფელ ერგეში (ხელვაჩაურის რაიონი) დღემდე ახსოვთ ხალხური ლექსი მერიემ მიქელაძის შესახებ: „დუნია რომ მოიარო / ვერსად ნახო მისებრ ქალი, / დიდი ნენე მერიემი, / არის მთელი ერგეს თვალი... / იცის წერა, იცის კითხვა / და ლექსები გრძელზე გრძელი, / იგი ჯამეს სტუმარია / და ქილისეს მასპინძელი“.

ეს ლექსი პოეტმა დავით თედორაძემ ჩაგვაწერინა (2018). მას მოუსმენია ბაბუისგან, ხასან თედორაძისგან. მერიემი, ომერაძეების რძალი, ზემო ჯოჭოში ცხოვრობდა (დაახლოებით, მე-19 საუკუნის ბოლოსკენ), მისი ცხოვრება, ფაქტობრივად, ფარული ქრისტიანის ცხოვრება იყო. იგი შეძლებისდაგვარად უვლიდა სოფელში შემორჩენილ ეკლესიას, ცხადია, ღამით, უცხო თვალისგან მალულად. ამავე დროს, ჩვეულებრივად ლოცულობდა ჯამეში და მუსლიმური ღვთისმსახურების წესსა და რიგს აღასრულებდა. სწორედ ამ ნიშნით დატოვა ხსოვნა, როგორც „ჯამის სტუმარმა და ქილისეს (ეკლესიის) მასპინძელმა“ (იხ. დავითაძე 1992: 99).

ღვთისმსახურებისა და ლოცვის მოტივი 21-ე საუკუნის შავშელთა მეხსიერებასაც შემოუნახავს. 2011 წელს ბაზგირეთელმა ალი ზუმბაძემ გვიამბო სტამბოლში გადასახლებული ერთი ზიოსელი მოხუცისგან –

ვინმე ბეჟიენთისგან (ბეჟიძისგან) ახალგაზრდობისას მოსმენილი ისტორია (აღის ქართულად ნაამბობი სიტყვასიტყვით მომაქვს):

„ბეჟიენთი მეზნევა: ჩემი ცოლი ზუბიენთია (ზუბადე // ზუმბადე) ბაზგირეთიდან. ერთი ზუბიენთი [წინათ] ფაფაზი (მღვდელი) ყოფილა, ზაფხული შიშით მუსლიმანი ხდება, ზამთარში კიდე – ქრისტიანი ფაფაზი. [ასეა] ერთ წელიწად, ორ წელიწად, სამ წელიწად... მესამე წელიწად იმისი თავი ჩუყოფინებთან წისქვილის ღარში და მუურჩვიანო. თქვენო, ახლა იქ სოფელშიო, ზუბიენთებს, ღარიმომრჩომელ გიძახიან თუ არაო?

ვუთხარი ქი, მე არ გამიგონია, ისე, მოხუცებ ვალაპარაკებდი, ვუსმენდი და მეგ არ გამიგონია-მეთქი. შეიძლება იქნება-მეთქი...

იმან ეს თქვა, მეც [გამიგონია], აქ იტყვიანო, ჩიხისხეველები ასი წლის მერე ემე გამხდარი არიანო [ასი წლით გვიან გამუსლიმანებულან, დიდხანს ქრისტიანობდნენო]. ვინცა გაჰერსიანდება (გაბრაზდება) მათზე, ისე იტყვის – თქვენ გაავრი ხართ, ქიაფირი (ურჯულო, ურწმუნო) – ასე იტყვიან“.

ქრისტიანობის და მასთან სისასტიკის ისტორია ზედა მარადიდის ამჟამინდელი თაობის მეხსიერებაშიც შემორჩენილია, ოღონდ მკრთალად. ნიჰათის წინაპარი „ფაფაზი“ ყოფილა. „ხუთი ასი“ წლის წინ სულთან სელიმს წერილი გამოუგზავნია – გამუსლიმანდით, თორემ თავებს დაგაჭრით ყველასო. „ზორით (ძალით) მუსლიმანი გავმხდარვართო“, – ამბობს ნიჰათი (2017) და მიაჩნია, რომ ძალდატანება სწორი გადაწყვეტილების მიღებაში დაეხმარა დედებს და იმ წინაპართა ნაბიჯი (ისლამის აღიარება) დღევანდელი თაობისთვისაც საამაყოა.

ფარული ქრისტიანობის ნარატივები, ისევე როგორც სხვაგან, პარხლისწყლის ხეობის ამჟამინდელი მოსახლეობის ზეპირ ისტორიებშიც დღემდე შემონახულია თაობათა მეხსიერებაში გამოტარებული ფრაგმენტების ნაშთებად, წვრილ-წვრილ ნატეხებად, რომლებიც ახალ თაობას აღარ შემორჩება. ადგილობრივთა მეხსიერებაში ჩარჩენილი ამ ფრაგმენტებიდან ერთი მთლიანი ნარატივის აღდგენა ჭირს. თუმცა ფაქტია, რომ ოცდამეერთე საუკუნეშიცაა დაფიქსირებული მართლმადიდებელ ფარულ ქრისტიანთა არსებობის ფაქტები. მაგალითად, ქართველთა სოფელ ხევამში: „ჩვენ და ბალხელები ერთ დროში გავმუსლიმანდით; ქობაი გვიან გამუსლიმდა. უჩუმარაი მლოცველები ყოფილან იქა. აქაც ყოფილან. ამას დედების ნათქვამს ვამბობ“. შესაბამისად, ქობაელები „რუმები“ არიან, რაც ამ შემთხვევაში „ქრისტიანის“, „გიავრის“, „ქიაფირის“ ბადალი სიტყვაა...

ზოგჯერ ძველი ნარატივის ინერცია თანამედროვე მითის ქმნადობით გამოვლინდება ხოლმე: ზემვანში ისმაილ ხარადუმანი ამბობდა, ამ მიდამოებში ახლაც არის ხალხი, რომელიც, ზაფხულობით დასასვენებლად ჩამოსული, ჩვენთან ერთად შედის ჯამეში, სტამბულში დაბრუნებული კი – ეკლესიაში ლოცულობენო...

ღორის ხორცის მოტივი და, მასთან, ქრისტიანობიდან მუსლიმობაზე გარდამავალი პერიოდი მკრთალად, მაგრამ მაინც არის შემონახული 21-ე

საუკუნის ნარატივებშიც. ამ მხრივ დამახასიათებელია იდრის ბათმაზის (ტაო, სოფელი ხევამ) ნაამბობი (2009), რომლის თანახმადაც ყანაში მიმავალ მის ერთ წინაპარს სადილზე საჭმელად ღორის ხორცის ნაჭერი წაუღია: „ჩემი დედესი ალაი (აქ: პაპის უფროსი ძმა ან პაპის მამის უფროსი ძმა) სამუშაო წასულა. იმისი ცოლ უთქმია ქი – რამ გაკოტრა (გაგატანო – მ.ჩ.) საჭამათი. იმასაც უთქმია ქი: მაქვა, აბლი (ცოტა) ღორის ხორცი მოვსჭარ, ჩავდევიო“.

ეს ამბავი დაახლოებით ასი-ასორმოცდაათი წლის წინანდელია და მთქმელისვე განმარტებით, სწორედ მსგავსი ფაქტები მიუთითებს იმის შესახებ, რომ იმხანად, ანუ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, შესაძლოა მე-20 საუკუნის დასაწყისშიც, მუსლიმური რელიგია ჯერ კიდევ არ იყო საყოველთაო და მყარად ფეხმოკიდებული. იდრისი რელიგიათა ერთგვარ შერევაზე მიუთითებს და აღნიშნავს: „მუსლიმანებში ღორი ხორცი შეჭმა არ არი, ჰამა იმხან ყოფილა მეგემ. არც სწორი ხრისტიანობა ყოფილა, არც სწორი მუსლიმანობა... ხრისტიანებ ფაფაზებიც (მღვდლები – მ.ჩ) არ ყოფილან აქა, არც მუსლიმებ ხოჯები ყოფილან. იმხან, ვხდებით ქი, არც ხრისტიანობა, არც მუსლიმანობა... ესენი ერთმანეთში გარეველი-გამორეველი ყოფილა“.

წარსულის მსგავსი დეტალების, შესახებ, არცთუ ხშირად, მაგრამ სხვებსაც მიუთითებიათ. მაგალითად, მუეთინ ყარაყუმის (ხევამ, 2010) თქმით, „ეს ჩვენი სოფელი, ხევაკი, ხრისტიან-გურჯი ყოფილა, ჰამა, მუსლიმანზე გადაბრუნებულა. უწინ უჩუმა ულოციან, ახლა გადაცვლილან. ამბებს მოყვებოდნენ ძველები – წინათ უჩუმა ლოცულობდენ...“ მუეთინმა იქვე განმარტა, რომ უცხოთაგან მოფარებულად, სახლებში, შიშის გამო ლოცულობდნენ – „მოკლავდა ასკერი“.

გამუსლიმანების ხალხური ვერსიებისთვის ნიშანდობლივია ხეზრეთი ალის მოტივი, რაც შედარებით გვიან გაჩენილი ჩანს და მე-19 საუკუნის ჩვენთვის ხელმისაწვდომ ნარატივებში არ ფიქსირდება. ეპოქათა აღრევა საზოგადოდ არის დამახასიათებელი ჭოროხის აუზის მოსახლეობის კოლექტიური მეხსიერებისთვის და ასეა აღნიშნული მოტივის შემთხვევაშიც. ეს ისტორიები ხან „თამარა დოდოფალს“ უკავშირდება (ჩოხარაძე 2015: 60, 107 და სხვ.), ხანაც მეთვრამეტე თუ მეცხრამეტე საუკუნის რეალობას, მაგრამ თითქმის ყველა შემთხვევაში ისლამის გავრცელებასთან არის დაკავშირებული. მაგალითად, საფეთ ბალჯიმ (ხევამ,) ჩვენთან საუბარში (2009) არაერთხელ დააფიქსირა, რომ წინათ „აქობად ხრისტიანი იყო“, იგი გვიამბობდა „დედეებისგან“ მოსმენილ თქმულებებს, რომ თურმე ალი თავდაპირველად ერზრუმში მოსულა. იქ ერთ მაღალ „გორი წვერზე“ შემდგარა, ჭოროხის აუზისთვის გადმოუხედავს და უთქვამს: „აქევრი ალაგები ალაჯა არი, ალაჯა – ჭრელ-ჭრულიო“. მთქმელის განმარტებით, იგი ადგილობრივთა მერყეობას, მყარი რელიგიური რწმენის არარსებობას გულისხმობდა: „აქევრი მილეთი ასესაც გიდაბრუნდებიან, ისესაცაო. ნაამე გუგზანოთ, მუსლიმანი შეიქნებიანო“ – უთქვამს და „გუმუგზანიან“ კიდევ ნაამე, ანუ, მთქმელის განმარტებით, წმინდა წერილი, მუსლიმური

ღვთისმსახურების სწორი წესი და რიგი.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველო-თურქეთის საზღვარს მიღმა, ჭოროხის აუზში, დღეს ფარული ქრისტიანობის ხსოვნა მკრთალადაა შემორჩენილი, ბუნდოვანია, არეული, ქაოტური. „დედე იტყოდა“, მაგრამ ახლა აღარ გვახსოვს, – ხშირად აზუსტებენ ხოლმე მთქმელებიც. შესაბამისად, ძველი რეალობის კონკრეტული თარიღებზე მითითება იშვიათად თუ შეუძლია ვინმეს. ისლამის უპირობოდ გაძლიერების პერიოდად ზოგჯერ ფიგურირებს მე-19 საუკუნის 90-იანი წლები ან პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი.

ისლამის გაძლიერება და საბოლოოდ დამკვიდრებაც კოლექტიური მეხსიერების ისტორიის ერთი საინტერესო თემაა. ელიასხეველთა (ტაო) აზრით, ერთი მხრივ, ამ „მიუვალი სოფლებიდან ქალაქში ვინც წასულა, იმათ მოუტანია მუსლიმანობა“, მეორე მხრივ, ქართულენოვან სოფლებში, ძირითადად, ერთი ისტორიის მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ ვარიანტებს გვიამბობენ. ამ ნარატივების თანახმად, დაახლოებით მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს თუ მეოცის დასაწყისში „ისტამბულიდან ერთი ხოჯა ჩამოსულა აქა, ნაკითხი, მუსლიმანი ხოჯა... იმა გულსწორებია აქვერი“. სწორედ ამ ხოჯის დამსახურებად მიაჩნია ზოგს, ტაოს ქართველთა სოფლებში ქრისტიანული წესი და რიგი თანდათან რომ დაივიწყეს. სამაგიეროდ, საბოლოოდ და მყარად დამკვირდა მუსლიმური ყოფა.

დასკვნა

ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში, კერძოდ, ჭოროხის აუზში, ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფის უნიკალურ სურათს ქმნის უკანასკნელი საუკუნეების ისტორიული პირობებით განპირობებული რეალობა: რეგიონი XV-XVI საუკუნეებიდან მოექცა ოსმალეთის გამგებლობის ქვეშ, რასაც მოჰყვა ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ტრადიციული ეთნოკულტურული სამყაროდან მოწყვეტის პროცესი, რაც საუკუნეთა განმავლობაში გრძელდებოდა.

მატერიალური კულტურის ძეგლები, ტოპონიმთა, ადგილობრივი მოსახლეობის მეხსიერება დღემდე ინახავს ხსოვნას კულტურათა ინტენსიური დიალოგის რელიგიური შრის შესახებ. შესაბამისად, ზეპირ ისტორიებშიც თვალსაჩინოა თემატური რკალები ქრისტიანობის ეპოქის, ისლამიზაციის პროცესის და ფარული ქრისტიანობის, ასევე, ისლამის მყარად დამკვიდრების შესახებ.

ზეპირ გადმოცემებზე დამყარებული ხსოვნა ფარული ქრისტიანობისა 21-ე საუკუნეშიც აჭარის, კლარჯეთის, შავშეთისა და ტაოს მოსახლეობის მეხსიერების ნაჭდევად რჩება. თუმცა ზეპირსიტყვიერებაში კულტურათა დიალოგის ტრაგიკული შედეგები ხშირად განსხვავებულად არის წარმოდგენილი; განსხვავებას განაპირობებს თაობათა თავგადასავლის მსოფლმხედველობრივი საყრდენი, არსებული რეალობის იდეოლოგიური, კულტურული და მატერიალური კონტექსტი, დამოკიდებულება ეპოქათა მნიშვნელოვანი ფაქტებისა და მოვლენების მიმართ, დამოკიდებულება

საკუთარი ვინაობის მიმართ და ა.შ.

ადგილობრივი მოსახლეობის კოლექტიური მეხსიერების მასალები, ცალკეულ ხეობებსა და სოფლებში შეკრებილი ზეპირი ისტორიები ცხადყოფს, რომ წარსულთან კავშირი ჯერაც არ არის ბოლომდე გაწყვეტილი, თუმცა ხსენებულ ისტორიებს დღეს აღარ ახლავს ემოციური მუხტი.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახვლედიანი 1956: ახვლედიანი ხ., სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში. ბათუმი, 1956.

დავითაძე 1992: დავითაძე ე., სოფლის აღმაშენებელი. ბათუმი, 1992.

ლომსაძე 1975: ლომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი. თბილისი, 1975.

სცსსა, 440: საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 440, აღწ. 1, საქ. 962, ფურც. 1-78 (დოკუმენტი /ხელით გადაწერილი/ მოგვაწოდა პროფ. ოთარ გოგოლიშვილმა 2010 წელს).

ფრონელი 1991: ფრონელი ალ., დიდებული მესხეთი. თბილისი, 1991.

ყაზბეგი 1995: ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი, 1995.

შაშიკაძე... 2017: შაშიკაძე ზ., ბარამიძე რ., ვარშალომიძე ჯ., მახარაშვილი გ., ქართველ მუსლიმთა მატერიალური და სულიერი მემკვიდრეობა თურქეთში. თბილისი, 2017.

ჩოხარაძე 2010: ჩოხარაძე მ., პარხლის ქრისტიანული თემი XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში, რსუ-ს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საერთაშორისო კონფერენციის „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში“ მასალები. ბათუმი, 2010.

ჩოხარაძე, 2015: ჩოხარაძე მ., ხანძთა და კლარჯეთის ათორმეტ სავანეთა მხარის ძველი სალოცავები. ბათუმი, 2015.

ჩოხარაძე 2016: ჩოხარაძე მ., ქართული ენის გეოგრაფია თურქეთში, წიგნი პირველი, მარმარილოს ზღვის რეგიონი. ბათუმი, 2016.

ჭიჭინაძე 1913: ჭიჭინაძე ზ., მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. თბილისი, 1913.

ჭიჭინაძე 2015: ჭიჭინაძე ზ., ქართველების გამაჰმადიანება ანუ ქართველთა გათათრება. თბილისი, 2015.